



ՕՍԿԱՐ ՍԱՖՐՈԹ

«ՓԱՌԱՆՁԵՄ» - Հայկական կեանքէ բարոյակէպ.

պատկերազարդ. Թրգմ. Տ'Արզում.

ապ. Արզում. Գահիրէ, 1933.

Հեղինակը պատմագէտ ֆրանսացի, գիտութեանց կաճառէն, անձամբ շրջած է Հայաստան, ուսումնասիրած է հայ պատմութիւնը, հայ հնախօսութիւնը, հայ աւանդութիւնները և ըստ այնմ պատրաստած է իր այս պատմական վէպը:

Այս հայասէր ազնուական դէմքի ներկարը կը տեսնեմ Սնաթուլ ֆրանսի այս երկտող գրութեան մէջ.

«Այլասիրութիւնը հոգիիդ զարդն էր, սիրելի Օսկար, և սակայն հայրենասիրութեանդ զոհուեցար»:

1907ին կամաւոր տարագրութեամբ հայրենիքէ հեռանալով, դարերու առասպելը մեկնելու և պատմութեան և գիտութեան նորանոր կողմաները որոնելու համար կովկասեան լեռներն ի վեր սաւառնեցար, անդունդներն ի վար իջար, աւերակներ պրկտեցիր, անտառներ ու ձորեր շօշափեցիր, մարդոցմէ հեռի ապրեցար տարիներով՝ մարդոց համար, որպէսզի 1914ին հայրենիքը վերադառնալով մարդոց ձեռքով խողխողուիս:

Մեծ պատերազմի սկիզբին, շատ մը ուրիշ քաջերու պէս դուն ալ հայրենի հողդ կոխոտել ուզողները դէպ ի իրենց հողը ետ մղելու համար պատերազմի դաշտ վազած օրդ, Փառաւնձեմի ձեռագիրը ինձ յանձնած էիր և ըսած էիր ինձի որ եթէ չկարենայիր վերադառնալ, միակ կամքդ պիտի ըլլար այս գիրքը հրատարակուած տեսնել... անէութեան անդունդէն...:

Գացիր և ալ չեկար... և ես ալ, 1920ին երբ ոտքիս մէկը դէպ ի գերեզման երկարած էի, երկնքէն քու զուարթ դէմքդ

անգամ մ'եւս տեսնելու պատրանքով, իրեւ յուշարձան, հրատարակեցի զայն, պատերազմի ճակատէն զրկած յաւելումներդ տեղը տեղին անցընելէ և կատարած սրբագրութիւններդ ճշդելէ յետոյ:

Այլասիրութիւնդ հոգիիդ զարդն էր, սիրելի Օսկար: Աւագ որ պարտաճանաչութեանդ զոհուեցար...:

Չեմ գիտեր սակայն թէ Փառաւնձեմը, որ քու այլասիրութեանդ շօշափելի մէկ փաստն է եւ պաշտելի աւանդ քու ճշմարտապաշտ հոգիիդ, պիտի կարենայ մահէդ վերջ կեանք տալ քեզի:

Այս հարցումը ալեւոր Մասիսին պէտք է ուղղել, անմահ մարդասէր և աննկուն ճշմարտախոյզ»:

Տարակոյս չկայ, գոնէ մեզի հայերու համար, թէ Փառաւնձեմը՝ հեղինակին համբաւին, այլասիրութեան և զաղափարապաշտ սիրուն հոգիին կեանք կու տայ նաեւ մահէն վերջը:

Վէպին առաջին էջէն մինչեւ վերջինը խկապէս հետաքրքրական ոգի մը կայ, ուր ընթերցողին ուշադրութիւնը լարուած կը մնայ. անքան հրապուրիչ ինչպէս է Սենքեւիչի «Յո՞ երթաս»ը. և արդէն նրման նիւթի մը վրայ հիւսուած է վէպը:

Հայաստանի համայնապատկերը իր հրապարակելու շուրջին տակ ուրուագրուած է վարպետի գրչով, առանց արուեստի խորունկը թափանցելու. մեզ կը հետաքրքրէ ան՝ պատմական, հնախօսական տեսակէտով: Ամէն ճիգ թափուած է հայ նկարագրին ազնուականութիւնը ցոյց տալ Եւրոպացի ընթերցողին: Ոճիւններով, նենգութիւններով եւ դաւաճանութիւններով բեռնաւորուած. բայց չար հոգին չկայ ազնուական և ասպետական հայուն մէջ. չարագործ վիժածները հեղինակը՝ հայէն դուրս, օտարներու պարսիկներու, ասորիներու եւ հնդկներու խուժանին մէջ կը գտնէ ու զանոնք կը դնէ իր վէպին մէջ:

Յուզումով կը կարգաս չորս աւետարանիչներու առաջին թարգմանիչ՝ Աշտիշատցի եկեղեցական ճգնաւոր Փառէնի պատմութիւնը, տպաւորութիւնն զգալով

Հիւկոյի «Թշուառներ»ուն բարի ծերունի մոնսէնէօրին:

Հեղինակը շատ ներողամտութեամբ կը դիտէ Արշակի դարանակալ գործերը, որոնց մասին Փառէն կը բողոքէ: Մըջինիկ խառնագգի այդ խառնագգան քահանան դաւադրութեանց հեղինակն է, ուսկից կ'օգտուին մեր վարիչները:

Այնպիսի ատեն մը երբ ըստ Փառէն սուրբ անձին ըսածին. «Սողոմ - Գոմոր և ո՛չ թէ Հայաստան» էր մեր երկիրը, Մըջինիկ կ'օգտուէր այդ կացութենէն. դաւադիրները անմեղ կը հռչակուին, անմեղները դաւաճան: Արշակ ինչ դեր կը կատարէ. Փառէնի բերնով Օսկար Սաֆրոթ ասոր կը պատասխանէ. «Եթէ Արշակ այսպէս հաւատք ընծայէ զինք շրջապատող կարգ մը քսու եւ խառնակիչ կնամունքներու, Հայոց աշխարհը քիչ ատենէն պիտի կորսնցնէ իր բոլոր շինարար նախարարները»:

Արշակ իր ծրագրին ի գործ դնելու համար քսուներն ու խառնակիչները գործիք կ'ընէր և իր դիւային դիւանագիտութիւնը ատով կը յաջողցնէր. անոր ինչ փոյթը եթէ Հայոց աշխարհը այդ կերպով պիտի կորսնցնէր իր փառքը ու իր խաղաղութիւնը:

Վիպասանն Արշակ Բի բերնով կը ներկարագրէ Հայաստանի կառավարութեան ճգնաժամը.

«Ջարհուրելի բան... ներսէն շրջապատուած եմ քսուներով, խառնակիչներով, սաղորդներով եւ փառամունքներով, դուրսէն՝ արիւնարբու թշնամիներով եւ մարդակերներով: Արեւմուտքէն՝ Բիւզանդիոն, հարաւէն՝ Տիգրոն. երկու թշնամի սուրբուր մէջ է Հայոց թագաւորութիւնը: Ներսէն՝ աւատապիտ գոռոզ նախարարներ կեղբոնական կառավարութեան ուժն ու հեղինակութիւնը կը ջլատեն...:

Հեղինակը քրիստոնէութեան մասին Հայոց ունեցած սխալ զաղափարներուն վրայ տարօրինակ բաներ կը պատմէ, որոնք անշուշտ Մըջինիկի ուրացող հոգիէն դուրս ելած են: Իրեւ թէ հայը քրիստոնէական

զաղափարը լաւ չէ ըմբռնած, հեթանոսական աւանդութիւնները դեռ հաւատացեալները լիովին չեն թօթափած: Հայը թէ քրիստոնեայ է, և թէ՛ աւանդապահ. Մանուէլ Մամիկոնեան իբրեւ թէ լսած ըլլայ թէ «քրիստոնեաները ձուլը կը պաշտեն... իշու գլուխ կը պաշտեն... թէ բոլոր քրիստոնեաները հեթանոսները բռնելով կը մորթէին... և հեթանոս զոհերուն արիւնը կը խմէին» և ուրիշ հրէշային այլանդակ զրպարտութիւններ, պղծութիւններ կը շարէ արատաւորելով հայ քրիստոնէութեան անարատութիւնը:

Բայց վիպասանը հայ նկարագիրը շատ վեհանձն գտած է, ներողամիտ՝ նաեւ իր արիւնը խմող թշնամոյն. մտածեցէք պահ մը իր այս խօսքին վրայ.

«Հայաստանի գազանն ալ արդեօք մարդկային սիրտ կը կրէ...»:

Հայը ճգնաժամի մէջ իր կեանքը չի մտածեր, այլ կ'երագէ հայրենիքի փրկութիւնը: Արշակ և Փառաւնձեմի համար կը գրէ հայասէր վիպասանը.

«Այս երկու հայերը, մին թագաւոր՝ միւսը իշխանուհի... մոռնալով իրենց վիշտն ու կսկիծը, մոռնալով որ մացառներու և թաւուտներու ետին մահը դարանակալ զիրենք կը փնտռէ, իրենց հայրենիքը փրկելու եւ զայն ծաղկեցնելու, վերականգնելու վրայ կը մտածէին: Հայ միտքն էր որ կը խոյանար դէպ ի զաղափար:

Դեպ ի վեր...»:

Մըջինիկ իր չարագործութիւնը կը պսակէ իր նենգութիւններովը, նպատակին կը հասնի, որոնցմով կը ջանայ կործանել հայ արքունիքը, պառակտել հայ նախարարները, պղծել հայ եկեղեցւոյն սրբութիւնը:

Եւ սակայն հոտ եւս հայը չի յուսահատիր. Գնունեաց տան փորձառու նախարարը վրէժխնդրութեան տեղ խոհեմութիւն կը պահանջէ. յարատեւութիւն, անվհատութիւն և քաջութիւն:

Այս խրատականը հայասէր վիպասանը նախարարի մը բերանը դնելով ընդհանուր

մեզի հայերուս կ'ուղղէ իր ակնարկները: Մենք որ ըստ վիպասանին կը դիմենք դէպ ի վեր, պէտք է այդ ուղին բռնենք:

Օ. Սաֆրոթ թէեւ օտար, սակայն ջերմապէս կը սիրէ հայուն պատիւը. և կը դրուատէ անոր նկարագիրը: Իր վիպասանութեան Բ. հատորին մէջ ցոյց կու տայ հայուն ասպետական ներդրածութեան ոգին, ըսելով. «Հոգի մէջ կը խաչեն, Հայաստանի մէջ կը գթան»:

Ան ցոյց կու տայ որ հակառակ աղէտներուն որ միշտ իր վրայ հասան՝ հայը եղաւ աշխարհաշէն. ընթերցողը պատմական փառքերու առջեւ մագնիսացած կը կարծէ թէ կ'ապրի այդ փառքի շրջանները. և կը լսէ Հայ աշխարհի աւագներու, ազատներու արքունական մեծ ժողովին մէջ Արշակ Բ-ի գահաճառը. ան կը խոստանայ եւ կը յորդորէ համախմբել հայկական ուժերը, մարզել հայ աղեղը, մոռնալ ներքին բէնքերն ու առեւտրութիւնները, հեռի կենալ փառամոլական անմիտ երազներէ, ըլլալ խոհեմ և շրջահայեաց, շէնցնել աւերուած հայրենիքը, երջանկացնել հայութիւնը, խնդացնել կարօտեալները ու խնամել հիւանդները, հեռի կենալ անարդարութենէ և անիրաւութենէ, և գլխաւորաբար յարգել մեծերը...

Հեղինակը Փաւստոսի պատմութեան համեմատ՝ կը նկարագրէ Ներսէս Պարթեւ... անոր հրաժարականը կաթողիկոսական բարձր աստիճանէն՝ մեծ խոնարհութեամբ ինքզինք անարժան և մեղաւոր համարելով: Մինչ Փաւստոս ժողովրդեան բերանը կը դնէ ժողովրդեան պատասխանն առ Ներսէս թէ նա այդպիսի մեղքեր չէ գործած... և եթէ գործած ալ ըլլար՝ իրենց վրայ կ'առնեն զանոնք. իսկ հեղինակը հոս Գնունի աւագ նախարարին բերանը կը դնէ խօսքը... հիւսելով գովքը Լուսաւորչի և իր տան: «Գրեգոր լոյս տուաւ մեր հոգւոյն, թող իր թողը լոյս տայ մեր սրտին և մտքին»:

Հայ կնոջ նկարագրի մասին ֆրանսացի

վիպասանը շատ բաներ կ'ըսէ, սակայն մենք գիտենք թէ նէ այդ հին շրջաններուն հըռ ստրուկ եղած է, առանց ունէ հեղինակութեան. որով հայ կինը այնպէս եղած չէ ինչպէս որ կը մտածէ հեղինակը: Ընդհանուր վէպը որ երկու հատորներու մէջ սեղմուած է. կարծես վերջացած չէ. Փաւստոսը տակաւին չէ յայտնած ինքզինքը. ընթերցողը անոր մասին որոշ դադափար մը չի կրնար կազմել. վեհանձնութիւն մը կայ անոր մէջ. հայրենասէր գերագոյն տիպար մը կը համարուի. որքան անկեղծութիւն կայ անոր նկարագրին մէջ, ահա՛ այս կէտը տարակոյսի մէջ ձգուած է:

Սաֆրոթ կը ներկայացնէ բնորոշ նկարագիրներ իր տիպարներուն մէջ:

Հայրենասիրութիւնը կը բոցավառէ նախարարական սերունդին մէջ, յոյս և ուժ կը ներարկէ անոնց զաւակներուն սրտէն ներս: Ընդհանուր հայութիւնը կը ներկայացնէ քաջութեան եւ բարութեան ուխտը՝ տիպար ազգ մը:

Հեղինակը իր երկին իրական ու պատմական էջերը կը զարդարէ երեւակայական պատկերներով, որոնք «Հազար ու մէկ» գրչերներու զրոշմն ունին կարծես. ուր նա գեղարուեստի պահանջներէն բիչ մը կը շեղի, ժողովուրդին համար կը գրէ, որով ժողովուրդին հասկացողութեան համեմատ գրիչ կը շարժէ: Բնականաբար այս երկու հատորին մէջ լոյս եւ ստուերներ դառնալու եմ ան պահանջներով՝ ինչ որ յարգած են վարպետ նրկարիչները. օտարազգի վիպասանին հայասիրութիւնը յարգանքի կշռով ծանր կը կշռենք մենք հայերս:

ՄԱՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ

Նատիր. — Փոքրիկ մատեան մը ուր երեւակայութիւնը կցորդուած է իրականութեան. ասուլիսներ, բարոյական կանթիւղին իւղը կը զօրացնեն: Պատմութեան, խօսքը գործին կը լծակցեն: Ծանօթ առակներ՝ հովտաց ծաղիկներ, ամէն մէկը

իմաստութիւն կը կերպաւորեն: Ամէն մէկ վէպ, խրատ ու առակ, կը համարիմ կըրթարան փոքրերու նաեւ մեծերու: Անհանձար իմաստութեամբ նուաճող ժլատութեան, փարատիչ ապերախութեան, ազդարար պարտաճանաչութեան:

Զարդարեալ վահան. — Հայապատում թանգարանն է «Յիշատակարան»-ով, 1912 իդմիրեանցէն վարձատրուած. հայկեան մտքի պտղակորոյս տունը՝ յուշերու լուսով ցօղով ոռոգուած, պատմութեան եւ դպրութեան աւանդները անկորուստ մեզի կը դարձնէ: Կը խուզէ, կը խնդրէ, կ'ուզորի, կը սպառի և այդ հայ մտքի յուշարձանը հնագոյն և նորոգ գիւտերով աւելի բարեշուք կը քանդակէ:

Մ. Մամուրեան. — Խրանօթ վիպասանը իր «Սեւ լեռին մարդը» վէպով ուր կ'աւետէ «Վարուժանի ծնունդն», որ անտարակոյս օրին մէկն Հայաստանի Արծիւը պիտի դառնայ... անշուշտ երազուած չէ մեր քնարերգու Վարուժանը, որ զուգահիւսութեամբ հայ պառնասներու երկնքին անմրցելի Արծիւը դարձաւ: Մ. Մամուրեան իր այդ վէպով՝ Ռշտունեաց և Կորդուաց պատմական մարած ճրագարանը իւզնծիւղ գրչով կը վառէ:

Քեչեան Տիգրան. — Աղեքսանդր Տիմա — Որդին լոյսի քօղին տակ կը խօսեցնէ «Քամի»-ը, հանրութեան ծանօթ «Քամեւեազարդ Կինը». ոչ հեղինակը, ոչ թարգմանիչը կըցան խելահաս ըլլալ զաղտնաձիգ նետերուն որոնք կը փոխանակուին այրէն և կինէն: Թատերագիրը կը հաւատայ որ կինը կը խաբէ, և մարդը գիտնալով կը խաբուի, առեղծուած անվերժանելի... Թատերագրին լեզուին հաւասար գեղեցիկ է թարգմանչին հայերէնը:

Տիկ. Խակոբի Միկաէլեան. — Սէրն ալ որքան անողորմելի տանջանք մըն է, ու

րուն ինքնագրաւ գերեալ կը մնան կին և այր զրոյներ ինչպէս «Races Fières»-ի հեղինակ՝ Տիկին Խակոբի Միկաէլեան, ուրուն Սէրն եթէ «Իմաստութեամբ ի քնին առեալ խուզեցէ ոք» պիտի տեսնէ որ նէ վտանգաւոր զէնքով զինուած է: Ան, սիրով կը փոթորկի, մրրկեալ կենաց մէջ կը նետուի. կեանքի հաւասարութեան անհասական, անմընկելի խորհուրդներուն մէջ կ'եռան զեռան իր գաղափարները. հոգեկան պայքարի մէջ կեանք և սփոփանք կը գտնէ:

Եղարշեան Յ. Ատոռ. — Հեղինակ «Թրքերէնէ — Հայերէն բառարան»-ի. չէ այն սկզբնական ստեղծիչը այդ բառարանի. նման և աւելի ճիշտ երկներ են երկասիրողներն Յ. Պօղոսեան 1858 ին. Հ. Ա. Քիւրէլեան 1883 ին. Գասապեան 1889 ին. Մ. Պօղոսեան 1891 ին: Նիւ — Երբ 1919 ին տպուած Եղարշեան բառարանը կը պարունակէ Հայուն դրացի ազգերուն՝ թուրքին, ֆիւրտին, Արաբին, Պարսիկին, Թաթարին «լեզուներէ մեծաքանակ բառեր»: Քարաձգութիւն կամ չաբարանութիւն թող չհամարուի, եթէ ըսեմ որ նման փոքրիկ, մեծատառ բառարանի մէջ կարելի չէ հեղինակին ըսածին պէս «մեծաքանակ» բառեր մթերել: Չէ այս զրավաստակ ջան, այլ թրքախօս հայուն համար է բանալի հայ բարբառին:

Գաբումաճեան Սիմոն. — Երեք հնգեակ տարիներ կը շարունակէ շարժել անցեալին և ապագային զրական կեանքը. շիջեալ, անշունչ մտքերուն լոյս կու տայ, մտամատոյց կ'արձանացնէ յուշերը հայ անցեալին, և իր «Գրպանի Տարեցոյց»-ը կ'ընէ տաղաւար և կայարան հայ զրչի, հայ մտքի և հայ արուեստի. բազմօրինակ հին նորութիւններով արժանապէս ալ աւելի պարծի:

Հ. Ս. ԵՐԵՄԵԱՆ